

Олег ПОЛЯНСЬКИЙ (Львів)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ: ЕПІЗОД ІЗ ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ КОБЗАРЯ

Сто років тому, за кілька місяців до початку Першої світової війни, влада Російської імперії заборонила відзначати сторічний ювілей Тараса Шевченка. В роки Другої світової радянська тоталітарна система цинічно використовувала його ім'я для піднесення патріотичного духу українців у війні, яку розв'язала разом із Німеччиною. Сьогодні новітні московські імпер-шовіністи нав'язують світовій спільноті свій сценарій вшанування жертв Другої світової війни, замовчуючи, що саме Україна зазнала в цій чужій для неї війні найбільших людських, матеріальних і моральних втрат. Варто нагадати, що власне сталінський СРСР і гітлерівська Німеччина провели четвертий поділ Польщі, а нині путінська Росія, здійснює чергове розчленування України, розпочавши проти неї т.зв. "гібридну війну".

Тому, особливої актуальності набувають сьогодні слова Д. Степовика з його нової книжки, яка вийшла до 200-річчя Кобзаря: "На Шевченкові зійшлася клином уся ненависть Московської імперії до України й українців. За 160 років, що минули між сумнозвісним договором гетьмана Богдана Хмельницького з царем Олексієм Михайловичем в Переяславі 1654 р. та народженням Шевченка 1814 р., московська тоталітарна абсолютистська монархія так і не спромоглася асимілювати українців. Розширила кордони через Сибір аж до берегів Тихого океану; завоювала майже половину всіх сповідників ісламу світу...; Вогнем і мечем захопила Кавказ і Закавказзя; готувалася через серію воєн з Туреччиною поновити Візантію й навіть... перенести столицю імперії з холодного і вологого Петербурга в колишню Візантійську столицю – Константинополь. Ще крок – другий – і буде світове панування... І ось в цьому кривавому шесті на всі чотири сторони світу – під самим боком гостра колючка. Ба ні, ціла колода в оці! Малороси... Півтора століття Москва, а потім Петербург палили, різали, сікли їх; заповняли ними сибірські нетрі, гноїли їхніх провідників та ієрархів у кам'яних мішках Соловків, видали безліч заборон на вживання і навчання української мови, – а вони, – ці вперті, непокірні, бунтівні і хтозна-ще які малороси... раз по раз ставлять палиці в колеса "Святої Русі" в її прагненні заволодіти усім світом"¹.

Тема "Тарас Шевченко і західноукраїнські землі" досліджується вже багато років. Окрім класичної роботи О. Кониського, перше видання якої побачило світ ще 1898 р., а останнє перевидання 1991 р.², у т. зв. радянському шевченкознавстві

¹ *Степовик Д.* Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2013. – С. 5.

² *Кониський О.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя / Упоряд. В. Л. Смілянська. – Київ: Дніпро, 1991. – 702 с.

дана тема висвітлювалася у книзі М. Дубини³, дослідженнях П. Жура⁴, зокрема у його найповнішому на сьогодні літописі життя і творчості Т. Шевченка⁵, а також у Шевченківському словнику⁶. У різний час і в різному форматі ми теж зверталися до цієї теми⁷.

У контексті соборності України, особливо зважаючи на нинішню російсько-українську війну й чергові спроби поділу України, нових смислів набувають окремі епізоди життєвого шляху й творчої спадщини Тараса Шевченка. Маємо на увазі, зокрема, питання про родовід Кобзаря по материній лінії й обставини його хрещення. Нагадаємо, що дідом Тараса по лінії матері Катерини був Яким Бойко, виходець із Прикарпаття. Як зауважує І. Дзюба: "...у Тарасові Шевченку немовби об'єдналися дві гілки українського народу. Існує версія (але це тільки версія), що Яким Бойко був сином Івана Бойка (Бойчука) – побратима легендарного отамана карпатських опришків Олекси Довбуша [...] У всякому разі прізвище *Бойко*, вказує на належність до особливої етнографічної групи українців – бойків, що заселяли гірські райони обабіч карпатського хребта. Невипадково, мабуть, працюючи художником в Археографічній комісії (Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів у Києві), Тарас Шевченко у 1846 році тягнувся в цей бік: Берестечко, Почаїв, Кременець, Кам'янець-Подільський..."⁸.

Щодо обставин й особливостей хрещення Тараса зберігся лаконічний запис в церковній метричній книзі с. Моринці. Тут під датою 25 лютого 1814 р., тобто 9 березня за новим стилем, зафіксовано: "№ 10. Месяца февраля числа 25. У жителя села Моринец Григория Шевченка и жены его Екатерины родился сын Тарас. Молитвовал и крестил иерей Алексей Базаринский. Число крещения: 28. Кто восприемники: Григорий Иванов Дяденко, житель Моринский". Ця метрична книга, в якій за встановленим зразком зібрано матеріал від 12 січня 1810 до 21 серпня 1831 років, зберігається від 1949 р. в Державному музеї Тараса Шевченка і є важливим історичним джерелом щодо місця народження Т. Г. Шевченка. Адже в автобіографії 1860 р. Шевченко зазначив: "Родился 1814 году, февраля 25, в

³ Дубина М. Шевченко і Західна Україна. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1969. – 156 с.

⁴ Жур П. Дума про огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. – Київ : Дніпро, 1985. – 434 с.

⁵ Жур П. Труды и дни Кобзаря. – Ленинград : Люберецкая газета, 1996. – 568 с.; *Його ж.* Труды і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – Київ : Дніпро, 2003. – 520 с.

⁶ Шевченківський словник: у 2-х т. – Київ : УРЕ, 1978. – Т. 1. – 415 с.; Т. 2. – 409 с.

⁷ Полянський О. Шевченко і Галичина // Наука і суспільство. – 1984. – № 3. – С. 44–45; *Його ж.* Сторінка з біографії Кобзаря. З історії написання Т. Г. Шевченком байки "Сичі" // Вільна Україна. – 1986. – 7 березня; *Його ж.* Стежки, які сховався Тарас. Перебування Т. Г. Шевченка на Тернопільщині // Вільне життя. – 1989. – 8 березня; *Його ж.* Сторінка з біографії Кобзаря (з історії написання Т. Шевченком байки "Сичі") // Джерело: науково-краснознавчий часопис. – Тернопіль, 1994. – С. 14–23; *Його ж.* Сторінки з біографії Кобзаря (з історії написання Т. Шевченком байки "Сичі") // Історичні силуети. – Тернопіль : Лілея 1998. – С. 20–30; *Його ж.* Тарас Шевченко і наш край // Вільне життя. – 2014. – № 18, 20, 22; *Його ж.* Сторінка з біографії Кобзаря: Тарас Шевченко і Західна Україна // Гуманітарні дисципліни у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів: [зб. наук. статей]. – Львів : ПП. Сорока Т. Б., 2014. – С. 5–20; *Його ж.* Сторінка з біографії Кобзаря: Тарас Шевченко і Західна Україна (до 200-річчя від дня народження) // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: історія. – 2014. – Вип. І. (Ч. 1). – С. 8–13.

⁸ Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 18–19.

селе Кирилівке”. Вже по смерті поета його близький приятель О. Лазаревський в часописі “Основа” за 1862 р. уперше повідомив, що мала батьківщина Тараса Шевченка – край його матері, село Моринці. До речі, що в саме в Моринцях народився Т. Шевченко інформує польське енциклопедичне видання за 1885 р.⁹ А у 1891 р. в часописі “Киевская старина” було опубліковано метричний витяг із книги моринської церкви Іоанна Богослова за 1814 р. Український переклад цього метричного запису надрукував часопис “Зоря”¹⁰. Щоправда в метричній книзі не вказано до якої конфесії – унійної чи православної, належала в цей час моринська церква Івана Богослова та її священник Олексій Базаринський. Один з перших біографів Кобзаря О. Кониський у своїй праці “Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя” зазначає: “...25 лютого ст. ст. р. 1814 Катерина Шевченчиха повила сина Тараса. Дитину хрестили 28 лютого, хрещеним батьком був моринецький посполитий Григорій Дяденко. Хрестив священник Іван Базаринський”¹¹.

Тут нас не стільки зацікавила розбіжність у написанні імени священника – у метричній книзі воно подано Олексій, а в О. Кониського – Іван, як примітка О. Кониського про села Моринці в Кирилівка: “Запевне відомо теж, що в обох селах в першій половині XVIII в. були церкви греко-католицької релігії, в обох во ім’я св. Івана Богослова”¹².

Згодом, епізод з хрещенням Тараса Шевченка в деяких сучасних публікаціях набув такої інтерпретації: “Охрестив Тараса священник УГКЦ Олекса Базаринський в храмі св. Івана Богослова [...] У 1830 р. обидва храми були насильно переведені в московську релігію. Дід Тараса, Іван, син Андрія, 1757 р.н.... і баба Марта, 1766 р.н. були греко-католиками”¹³.

Відзначення 200-річного ювілею Кобзаря викликало нову хвилю зацікавлення цим питанням, але цього разу воно набрало характеру певного протистояння між православною і греко-католицькою конфесіями, які намагалися з’ясувати дещо надуману проблему: “Чи був Тарас Шевченко греко-католиком чи православним”. У відповідь на слова глави УГКЦ Святослава Шевчука, під час його зустрічі зі студентами і молоддю Львова: “...священник із Черкас, на основі старих метрик про хрещення, заявляє, що Тарас Шевченко був греко-католиком. Тобто його охрестив уніятський священник”, у дискусію вступили доктор мистецтвознавства, богословських і філософських наук, професор Дмитро Степовик й доктор історичних наук, професор, протоіерей УПЦ КП о. Юрій Мицик¹⁴.

Ставлення Тараса Шевченка до католицизму й уніятства загальновідоме, тому доведення або спростування потребує лише факт до якої конфесії – унійної чи православної – належала церква с. Моринці в 1814 р. Теза Д. Степовика про те, що після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. і Правобережжя відійшло до Російської імперії, то розпочалося повернення цих храмів у православ’я, а

⁹ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1885. – Т.6. – С. 687.

¹⁰ Зоря. – 1891. – Ч. 5. – С. 97–98.

¹¹ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя... – С. 31.

¹² Там само. – С. 28.

¹³ о. Ігор Цар. Тарас Шевченко – дар від Бога / І. Цар // Степовик Д. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко. – Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2013. – С. 414.

¹⁴ Чи був Тарас Шевченко греко-католиком? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravoslavnews.com.ua/articles/chy_buv_Shevchenko_uniatom/

“тому в 1814 році в селах Моринці і Кирилівка служив православний священник” не є остаточно доведена. Обережніше з цього приводу висловлюється Ю. Мицик: “Священик, який охрестив на Черкащині Тараса Шевченка в 1814 р. аж ніяк не міг бути греко-католиком. Він дійсно, теоретично міг бути колишнім уніятським священником, де опинився під примусом поляків, але на момент народження Тараса Шевченка вже років з 20 певно був православним”¹⁵.

Очевидно, що лише документальне підтвердження часу переходу/повернення моринської церкви на православ’я дасть підстави для остаточного з’ясування питання в якому обряді – унійному (греко-католицькому) чи православному було хрещено Тараса Шевченка. А проблема: ким почував себе сам Шевченко, як він ставився до православ’я, католицизму чи унії, лежить у дещо іншій площині.

Отже, наукову проблему “Тарас Шевченко і західноукраїнські землі” слід досліджувати в різних контекстах, серед яких передовсім варто проаналізувати джерела, з яких Т. Шевченко брав інформацію про історію західноукраїнських земель загалом, а про Волинь і Галичину зокрема. Адже на Волині, яка входила до Російської імперії, він побував восени 1846 р., а Галичиною, яка перебувала у складі Австрійської монархії і куди не міг потрапити через державний кордон, який розділяв українські землі, він цікавився систематично і в різні періоди. Так, відомо, що Т. Шевченко знав про діяльність “Руської Трійці” і читав “Русалку Дністрову”. Під час своєї першої мандрівки Україною у 1843 р. він познайомився з Платоном Лукашевичем – фольклористом, етнографом і мовознавцем, громадським діячем і землевласником¹⁶, бував у нього в його маєтку Березань. Тут він мав змогу докладно дізнатися про “Руську Трійцю” та альманах “Русалку Дністрову”. Як зазначає І. Дзюба, П. Лукашевич в листі до І. Вагилевича від 21 вересня 1843 р. пише, що “Шевченко знав про альманах й високо його оцінював; також Лукашевич нібито обговорював із Шевченком перспективу збагачення української літературної мови за рахунок також і галицької лексики”¹⁷.

Наведемо фрагмент цього листа, оскільки він малознаний навіть дослідникам: “Брате Далиборе (псевдонім І. Вагилевича – *О. П.*) Николаевичу! Письмо Ваше від 3-го липня із Львова ледве дотягло послідніх чисел серпня ... Коли Вашу листину получив, той час з паном Шевченком читовали Вашого “Мадея”, що есте напечатали в Будимі (Будапешті – *О. П.*). Дуже жалко, що такову поезію народную оставили. Дарите нас чистою мовою бескидською, бо вона наша прадідівська. Ще не мало би нам услуг оказали, коли би описали весь народ руський, живущий в Карпатах, з їх обичаями, преданіями і наріччями... В битність Шевченка у мене я предложив йому заімствовать некоторі слова і форми Ваші, на что він согласився. [...] “Літопись Львівська” хорониться у мене яко зіниця ока [...], дасть Бог, вийде, і може в лучшу годину а ще до неї найшов другуу і сукупно їх іздам. Через Шевченка в ноябрі відправлю в Петербург в цензуру. [...] 1843 года сентября 21. Березань”¹⁸.

¹⁵ Чи був Тарас Шевченко греко-католиком? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravoslavnews.com.ua/articles/chy_buv_Shevchenko_uniatom/

¹⁶ Чисніков В. М., Грузін Д. В. Лукашевич Платон Якимович // Енциклопедія історія України: у 10 т. – Київ: Наукова думка, 2009. – Т. 6. – С. 292.

¹⁷ Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. – С. 214.

¹⁸ “Русалка Дністрова”: Документи і матеріали. – Київ: Наукова думка, 1989. – С. 230–231.

Саме тут, в Березані, 9 жовтня 1843 р. Шевченко написав поезію “Розрита могила”, в якій дав гострокритичну історичну оцінку минулому і сучасному України: “Ой Богдане, Богданочку, / Якби була знала, / У колиці б задушила, / Під серцем приспала. / Степи мої запродані / Жидові, німоті, / Сини мої на чужині, / На чужій роботі. / Дніпро, брат мій, висихає, / Мене покидає, / І могили мої милі / Москаль розриває... / Нехай рие, розкопує, / Не своє шукає, / А тим часом перевертні / Нехай підростають / Та допоможуть москалеві / Господарювати, / Та з матері полатану / Сорочку знімати”¹⁹.

“Розкопування могил, – підкреслює І. Дзюба, – це насправді метафора викорчовування історичної пам’яті та національного самоусвідомлення українського народу з усіма трагічними наслідками, серед яких – найстрашніше: поява орди “перевертнів”, які стануть опорою й ударною силою колоніального режиму. [...] Це було сказано восени далекого-предалекого 1843 року, але неізречений трагізм у тому, що всі наступні сто сімдесят років нашої історії що далі, то виразніше ілюстрували цю гіпотетичну модель національного розвитку, в яку самому Шевченкові так не хотілося вірити [...] Цю метафору розритої-недорозритої могили, знищеної, але незнищеної України ще зустрінемо в Шевченка, вона у нього одна з ключових. Ще буде містерія “Великий льох”...”²⁰.

Повертаючись до питання про мандрівку Тараса Шевченка на західноукраїнські землі восени 1846 р. варто зауважити, що вона відбулася за дорученням київської Археографічної комісії, в якій, після закінчення навчання в Академії мистецтв у Петербурзі й повернення в Україну, працював поет і художник. Цю наукову подорож санкціонував генерал-губернатор Бібіков, який у спеціальному листі доручив Шевченкові як співробітникові Археографічної комісії “отправиться в разные места Киевской, Подольской и Волынской губерний”. Як пише відомий шевченкознавець П. Жур: “для записи народних преданий, сказаний и песен, для сбора сведений о курганах и урочищах, описания замечательных монументальных и древних зданий и приобретения различных исторических документов”²¹. Для реалізації цієї програми Шевченкові виділялося 150 руб.

Дня 21 вересня 1846 р. генерал-губернатор Бібіков підписав т. зв. “Открытое предписание”, яким зобов’язував поліцію Київської, Подільської та Волинської губерній надавати Шевченкові “самое деятельное законное содействие” для виконання завдань Археографічної комісії.

Ця подорож збіглася в часі з бурхливими подіями в Галичині, де в лютому 1846 р. мала місце спроба польського національно-визвольного повстання й одночасно розгорнувся селянський рух, які вплинули на посилення революційних настроїв і в Австрійській монархії, та поза її межами, а також мали відгомін у тогочасній європейській суспільно-політичній думці²².

¹⁹ Шевченко Т. Розрита могила // Кобзар. – Київ : Просвіта 2006. – С. 100.

²⁰ Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – С. 226–227.

²¹ Жур П. Труды и дни Кобзаря. – С. 150.

²² Полянський О. Селянське повстання 1846 р. у Галичині // Український історичний журнал. – 1981. – № 11. – С. 67–73; Його ж: Відгомін селянського повстання 1846–1846 р. у Галичині серед слов’янських народів // З історії міжслов’янських зв’язків. – Київ : Наукова думка, 1983. – С. 83–96; Стеблій Ф. Галицьке повстання 1846 // Енциклопедія історії України: в 5 т. – Т. 2. – Київ : Наукова думка, 2004. – С. 31; Заярнюк А. Ідіоми емансипації. “Визвольні проекти і галицьке село у середині XIX століття” / А. Заярнюк. – К.: Критика 2007. – С. 25–75.

Національні та соціальні рухи завжди цікавили Т. Шевченка і були однією з провідних тем його творчості. Тому у своїй роботі ми поставили за мету дослідити низку важливих питань у життєписі Кобзаря, зокрема: чи знав Шевченко про повстання в Галичині? Яку оцінку він дав цим подіям? Чи вони відобразилися у його творчій спадщині? Якою була Кобзарева інтерпретація цих подій? Чи випадково/закономірно наукове відрядження Шевченка восени 1846 р. пролягло у прикордонні з повсталою Галичиною місцевості Поділля та Волині? Спроба відповісти на поставлені запитання з'ясовує одну зі сторінок важливої і, в той же час, неповністю дослідженої теми “Шевченко і Західна Україна”²³.

У її висвітленні, на нашу думку, можна виділити кілька етапів. Отже, перше: коли Т. Шевченко міг довідатися про повстання в Галичині? Хоча безпосередніх відомостей про це немає, можна припустити, що це трапилося відразу після його початку. Адже з кінця 1845 р. Т. Шевченко став співробітником Археографічної комісії в Києві, за дорученням якої в першій половині 1846 р. виїжджав у різні місця України²⁴. Враховуючи відгомін, який знайшло повстання в Галичині серед селянства Наддніпрянщини, тривогу урядових кіл з приводу цього, важко припустити, щоб у різних середовищах, де бував Т. Шевченко, не згадувалися події в Галичині. Підтвердженням цього є той факт, що в 1846 р. разом із Т. Шевченком у розкопках могили Переп'ятиха, поблизу Фастова, брав участь П. Прушинський – член таємних польських організацій, який за свою підпільну діяльність був заарештований і відбув свого часу заслання в Оренбурзькому краї – там, де роком пізніше буде “каратись, мучитись, але не каятиметься” Т. Шевченко. Повернувшись із заслання, П. Прушинський став співробітником Київської Археографічної комісії. Як відзначає відомий шевченкознавець Петро Жур, між Шевченком і Прушинським “людьми інтелігентними, освіченими і революційно настроєними не могли не виникнути близькі відносини, особливо в умовах тривожного 1846 року, коли вибухнуло повстання в Кракові, піднялись галицькі селяни. Ці події знайшли відповідний відгомін на Україні серед селянства і передової інтелігенції”²⁵. Поет мав зв'язки також і з іншими представниками польської суспільності в Україні, від яких теж черпав інформацію про повстання в Галичині.

Як відомо, весною 1846 р. Т. Шевченко познайомився і зблизився з багатьма членами Кирило-Методіївського товариства. Зважаючи на зв'язки товариства з багатьма особами в Україні, Росії, Польщі, Литві й Білорусії²⁶, слід гадати, що вони якось інформували членів товариства про повстання в Галичині. Доказом цього є зізнання на допиті О. Тулуба, який свідчив, що члени Товариства обговорювали повстання в Галичині, зокрема, позицію австрійських властей щодо нього. Про інтерес кирило-методіївців до Галичини свідчить і такий факт. В одного з його членів – Г. Андрузького, який відбував заслання, в 1850 р. проведено обшук і виявлено “заборонені твори”, а також складений ним проект устрою майбутньої

²³ *Полянський О.* Сторінка з біографії Кобзаря (з історії написання Т. Шевченком байки “Сичі”) // Джерело: науково-краєзнавчий часопис. – Тернопіль, 1994. – С. 14–23.

²⁴ *Анісов В., Серeda Є.* Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. – Київ: Дніпро, 1976. – С. 75–79.

²⁵ *Жур П.* Дума про вогонь // Жовтень. – 1984. – № 4. – С. 44.

²⁶ Шевченківський словник: у 2-х т. – Київ: УРЕ, 1978. – Т. 1. – С. 294.

держави. У ньому наводився список державних установ республіки, яка повинна складатися з дев'яти штатів, серед яких, третім названо Галичину з Краковом²⁷.

П. Зайончковський, який цікавився цим питанням, вважає, що в копії справи Андрузького помилково названо Краків і замість нього повинен бути Крим²⁸. Вважаємо таке твердження хибним. Андрузький не випадково виокремлював в один штат Галичину з Краковом. Крим він, очевидно, зарахував до штату “Чорноморія”, що названий серед інших другим.

Цікавими є спогади студента-поляка Ю. Беліни-Кенджицького²⁹, який познайомився із Шевченком і через нього – з Костомаровим. Під час спільної зустрічі йшлося про встановлення тісніших контактів з представниками польської суспільності в Україні, залучення їх до Кирило-Методіївського товариства. Обговорювалася також можливість створення майбутньої слов'янської федерації. Хоча до порозуміння тоді не дійшло, однак, зв'язки Шевченка з польськими колами наштовхнули свого часу В. Щурата на роздуми, що проливають світло на цю проблему. “Не могло бути, – писав він, – щоб і серед київських поляків до 1846 р. не знайшлися такі, що були в тісних зв'язках з польською революційною конспірацією в Галичині. Польські мемуари з того часу вказують дуже виразно на такі зв'язки...”³⁰.

У контексті ймовірності таких зв'язків можна розглядати й інший факт. Г. Яблонський, який брав участь у революційному русі в Росії, прибувши нелегально 1848 р. до Галичини, надрукував у часописі “Дневник Руський” вірш “Мученикам вольности з р. 1847”, присвячений Т. Шевченкові та іншим учасникам Кирило-Методіївського товариства³¹.

Ще одним промінчиком світла на проблему “Т. Шевченко і повстання 1846 р. в Галичині” є доповідна записка “розжалуваного” лубенського городничого, підполковника Андреева від 1849 р., яку виявлено й опубліковано в 1961 р. У ній йдеться про те, що в той час, коли “мятеж свирепствовал в городе Кракове и Галиции”, в Лубни прибула польська мандрівна трупа. “В самое это время, – пише Андреев, – явился в городе Лубнах известный возмутитель академик Тарас Шевченко, который своими либеральными возгласами, сочиненными им, и оскорбительными эпиграмами противу особи вашего императорского величества видимо старался бросить пламенный мятежа и кровавых междоусобий и в Малороссии, подобно происходившим в западных губерниях, восстановит народ против законной власти”³². Андреев пропонував вжити поліцейських заходів не лише до мандрівних артистів, а й до Шевченка, але полтавський губернатор Ознобившин з ним не погодився і наказав звільнити заарештованих поляків. Тоді, повідомляє Андреев, він вирішив послати донесення просто в Петербург. І хоча він, знаючи подальшу долю Шевченка, прагнув приписати собі заслуги в його арешті, варта уваги його спроба пов'язати події в Галичині з ім'ям поета.

У такому ж плані можна розглядати й записи в щоденнику петрашевця Момбеллі. Згадуючи про арешти членів Кирило-Методіївського товариства, він наводив

²⁷ Полянський О. Сторінка з біографії Кобзаря... – С. 15.

²⁸ Зайончковский А. Кирилло-Методиевское общество. – Москва, 1959. – С. 134.

²⁹ Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників. – Київ, 1958. – С. 104–110.

³⁰ Щурат В. Вибрані праці з історії літератури. – Київ, 1963. – С. 201.

³¹ Полянський О. Сторінка з біографії Кобзаря... – С. 16.

³² Кирилюк С. Т. Г. Шевченко. Біографія. – Київ : Наукова думка, 1964. – С. 171.

різні чутки, що поширювалися в зв'язку з цим у Петербурзі. Говорилося, нібито Шевченко написав відозву до народу, яку дав одному французові для опублікування за кордоном. На митниці її виявили. Шевченко, рятуючись від переслідувань, утік в Галичину і там його заарештували³³. Отже, у жовтні 1846 р. Т. Шевченко дістав можливість побувати на територіях, що межували з охопленою повстанням Галичиною. Дня 21 вересня Археографічна комісія доручила Шевченкові виїхати в Київську, Подільську і Волинську губернії для збору народних переказів, легенд та опису історичних пам'яток. На ім'я виконувача обов'язків подільського архієпископа Арсенія і волинського Никанора було надіслано листи сприяти Шевченкові у виконанні завдань Археографічної комісії³⁴.

Тому виникає запитання. Чи міг Т. Шевченко, знаючи про селянське повстання в Галичині, вплинути на вибір маршруту, який проліг у прикордонні з нею губернії? Зважаючи на його дружні взаємини з багатьма членами Археографічної комісії (М. Іванишевим, М. Костомаровим, М. Максимовичем, П. Прушинським та ін.), можна стверджувати, що міг. Навіть більше того, зробив усе можливе, щоби потрапити туди!

Відтак 25 вересня 1846 р. Т. Шевченко виїхав з Києва до Кам'янця-Подільського за маршрутом: Васильків – Біла Церква – Липовець – Брацлав – Могилів-Подільський. До Кам'янця він прибув 27 вересня. За цих кілька днів подорожі Шевченко встиг записати народні пісні “Зажурився бідний сірома”, “А в городі Самарі”, “Ой сидить пугач на могилонці”, “Чи я ж тобі не казала”. В Кам'янці-Подільському він зупинився у свого знайомого – вчителя гімназії Петра Чуйкевича³⁵. Третього жовтня Т. Шевченко записав від нього, разом з іншими, пісню про народного месника Устима Кармелюка – “Ой, Кармелюче, по світу ходиш”. Нам видається, що не могли Шевченко і Чуйкевич, згадуючи про боротьбу селян під проводом Кармелюка, не згадати теми селянського повстання, що розгорнулося на цей час у сусідній Галичині. Тим більше, що Шевченко виїжджав з Кам'янця-Подільського в навколишні села, де, безпосередньо, чув розповіді селян про повстання в Галичині і про заворушення, що розпочалися під його впливом у сусідніх Летичівському, Проскурівському, Ізяславському, Старокостянтинівському та інших повітах.

Очевидно й те, що Шевченко, виконуючи завдання Археографічної комісії, контактував з офіційними особами, які могли, зі свого боку, інформувати його про події в Галичині. Варто зауважити, що владні структури Кам'янця-Подільського контактували, зокрема й обмінювалися інформацією з галицькою владою стосовно спроби шляхетського національно-визвольного повстання, а також про селянські заворушення і заходи, щоб відвернути загрозу їх поширення на підросійські терени³⁶.

Із Кам'янця-Подільського, через Проскурів – Меджибіж– Летичів– Хмільник – Старокостянтинів – Ізяслав, Тарас Шевченко виїхав на Волинь. У середині жовтня він прибув до Почаєва, де зупинився в готелі місцевої лаври. Тут, згідно

³³ Полянський О. Сторінка з біографії Кобзаря... – Тернопіль, 1994. – С. 16.

³⁴ Т. Г. Шевченко: Документи та матеріали до біографії (1814–1861). – Київ : Вища школа 1975. – С. 129, 130–131.

³⁵ Жур П. Труды и дни Кобзаря.... – С. 150–151; Шевченківський словник: [у 2-х т.]. – Київ : УРЕ, 1978. – Т. 2. – С. 349.

³⁶ Дубина М. Шевченко і Західна Україна. – Київ, 1969. – С. 16.

із завданням Археографічної комісії, Т. Шевченко намалював чотири акварелі: “Почаївська лавра з півдня”, “Почаївська лавра з заходу”, “Собор Почаївської лаври (внутрішній вигляд)”, “Вид на околиці з тераси Почаївської лаври”, а також виконав два ескізи і начерк олівцем. Усі роботи репродукуються у сьомому томі повного зібрання його творів. На всіх акварелях позначився загальний принцип Шевченка-художника: обов’язкова присутність людських постатей – чи це пейзаж, чи малюнок пам’яток архітектури. Акварель “Вид на околиці з тераси Почаївської лаври” цікава ще й тим, що на ній, удалині, у синюватому серпанку, видніється галицьке село Підкамінь. У Почасві Т. Шевченко записав також народні пісні “Гиля, гиля, селезень”, “Ой пила, випила” та “Ой у саду, у саду”³⁷.

Із Почасва Т. Шевченко виїжджав у навколишні села, відвідав, зокрема, і Вишнівець. Тут його увагу привернув ренесансовий палац XVIII ст., що зберігся донині, де була велика колекція картин, гобеленів, скульптури, зброї та цінна бібліотека. Палац, до речі, споруджено на місці колишнього замку князів Вишневецьких, рід яких походив із Вишнівця, а сполонізованого нащадка – магната Ярему Вишневецького Шевченко згадує у повісті “Близнець”. Вважається, що Т. Шевченко виконав тут кілька малюнків, які не дійшли до нас.

Збереглися спогади місцевого селянина Ф. Кружилка, який розповідав В. Щуратові про перебування поета у Вишнівці: “А за Шевченка чували? Або що? Бо тут він був. Кілька днів був. То саля, де він було, як не малює, то щось пише. То тут зараз за границею Підкамінь, знаєте? Отож він раз мені каже: “Якби там у Підкамені побувати часок”. А я гадаю, що на відпуст захотілось піти, питаю: чи ви чували, чоґо то назвали Підкамінь? І кажу йому, як нечистий взяв каменюку та ніс на кляштор, щоб його придушити, але когут запіяв, і не вдалось. А він засміявся і каже: “То не так було... то чортяка нашого брата мав тим каменем там придушити – і придушив. От і Підкамінь!”³⁸. Так, жартуючи, Т. Шевченко пояснював назву села.

Із Почасва Т. Шевченко поїхав до Крем’янця, де оглянув пам’ятки старовини цього мальовничого міста. У повісті “Варнак” він розповідає: “Возвращаясь из Почасва, я зашел у Кременец посмотреть на королеву Бону и на воздвигавшиея в то время палаты, или кляштор для Кременецкого лицея”. Згадується в повісті також один із засновників лицю Т. Чацький, могилу якого в Дубно поет відвідав пізніше. Численні пам’ятки архітектури: Замкова гора, козацький цвинтар – все це, очевидно, зацікавило Т. Шевченка. Як і народні перекази про гайдамацький рух. Сьогодні на будівлі колишнього лицю встановлено меморіальну таблицю з написом: “Восени 1846 року Т. Г. Шевченко відвідав Крем’янець і його лицей. На основі зібраних матеріялів цього краю поет написав відому повість “Варнак”.

Цікаво, що фольклорні матеріяли, зібрані під час подорожі по Поділля і Волині, Т. Шевченко старанно зберігав і вони були виявлені в нього на засланні під час обшуку та арешту 1850 р. На допиті він так пояснив їх наявність: “Стихи и песни на малороссийском наречии... записаны мною во время бытности моей в Киевской, Каменец-Подольской и Волынской губерниях, как песни народные, 1846 года...”³⁹. Подорож Т. Шевченка 1846 р. по Поділля та Волині, огляд і змалювання там історичних пам’яток, записи народних переказів, легенд і пісень, ознайомлення

³⁷ Полянський О. Сторінка з біографії Кобзаря... – С. 18.

³⁸ Щурат В. З життя і творчости Тараса Шевченка. – Львів, 1914. – С. 25–26.

³⁹ Полянський О. Сторінка з біографії Кобзаря... – С. 19.

з історичними документами відображені у його творчості. Це однойменні поема і повість “Варнак”, повісті “Художник”, “Прогулка с удовольствием и не без морали”, поема “Марина”, “Щоденник” та інші твори.

Історичні пам'ятки України, які вивчав Т. Шевченко під час своїх експедицій, викликали в нього глибокі асоціації: “На полях Волыни и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами древних массивных замков и палат... Что же они говорят? О чем свидетельствуют эти угрюмые свидетели прошедшего? О деспотизме и рабстве! О хлопах и магнатах! Могила, или курган, на Волыне и Подолии большая редкость. По берегам же Днепра, в губерниях Киевской, Полтавской, вы не пройдете версты поля, не украшенного высокой могилой, а иногда и десятками могил... Что же говорят пылливому потомку эти темные могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе. Бедная, малосильная Волынь и Подолия, она охраняла своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начинала своим вольным и вражьем трупом неизчислимые огромные курганы. Она своей славы на поталу не давала, врага-деспота под ноги топтала и свободная, нерастленная умирала. Вот что значит могилы и руины”⁴⁰.

Варто звернути увагу читачів на один твір, що його написав Т. Шевченко пізніше, на засланні в 1848 р., де відображено галицькі події 1846 року. Це – байка “Сичі”. В алегоричних образах твору (“сичі” – шляхетські повстанці, “орел” – австрійський імператор, “ворони” – австрійські чиновники, “бідне птаство” – народ) Т. Шевченко відтворив усю складність подій у Галичині 1846 р. Галицькі селяни використали тоді невдачу шляхетських повстанців, які зробили спробу підняти національно-визвольне повстання проти Австрійської монархії – як привід до виступу проти ненависного їм ладу. Розпочавшись із роззброєння шляхетських загонів, селянські виступи, незабаром, переросли в антифеодальне повстання, яке відразу ж привернуло увагу поета.

Мабуть, не випадково маршрут чергового відрядження Т. Шевченка восени 1846 р. проліг у прикордонні з Галичиною губернії. Наприкінці жовтня, відвідавши Крем'янець, Острог, Дубно й Корець, через Новоград-Волинський і Житомир (тут теж мали місце селянські заворушення), Шевченко повернувся до Києва. На жаль, документальних матеріалів, зокрема офіційного звіту Шевченка про відрядження, не збереглося. А вони, можливо, розширили б наші уявлення про його маршрут і результати та допомогли б зрозуміти генезу багатьох творів поета, його ознайомлення із селянським повстанням у Галичині.

Третій етап знайомства Шевченка з галицьким повстанням розпочався на засланні. Так, зокрема, в Орській фортеці в 1847 р. він познайомився з Іполитом Завадським та Станіславом Крулікевичем, яких, за спробу приєднатися до Краківського повстання 1846 р., покарали шпіцрутенами і віддали в солдати. Очевидно, що саме вони були одними з перших поляків, з якими поет познайомився на самому початку свого оренбурзького заслання⁴¹. У складі загону, що мав обслуговувати

⁴⁰ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 6-ти т. – Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1964. – Т. 4. – С. 319.

⁴¹ Большаков Л. Літа невольничі: книга пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання. – Київ : Дніпро, 1971. – С. 244.

Аральську експедицію, Крулікевич разом із Шевченком перейшли з Орської фортеці в Раїм і зимували на Кос-Аралі в 1848–1849 роках.

Події в Галичині, цілком імовірно, обговорювалися в польсько-російсько-українському гуртку, що склався в Орській фортеці в 1847–1850 роках, до якого входили Т. Шевченко та І. Завадський. На різних стадіях існування гуртка до нього належали учасники повстання 1830–1831 рр., члени варшавських конспіративних товариств 40-х років та репресовані після Краківського повстання 1846 р. Як зазначав Л. Большаков, важливе місце в діяльності гуртка займав ідейно-теоретичний розвиток його членів. Гуртківці відчували потребу в осмисленні подій, в яких брали участь самі й інших, що відбувалися в минулому⁴².

Особливої уваги заслуговує той факт, що разом із Шевченком (в одній роті) відбували заслання у 1847–1848 роках безпосередні учасники галицьких подій 1846 р. – селяни І. Дарчук, П. Маслюк, Я. Михалько та М. Чемерда. Від них поет-засланець міг отримати нові відомості про селянське повстання. Очевидно, що їхні погляди дещо відрізнялися і від трактування цих подій учасниками польського національно-визвольного руху, і від поширених тоді офіційних версій щодо позицій галицьких селян. У другій половині 1848 р. Т. Шевченко написав єдину в своїй творчості байку “На ниву в жито у ночі” (“Сичі”). До речі, слід зазначити, що М. Чемерда в той період, коли вона створювалася, був разом із Шевченком на Аральському морі⁴³.

Було кілька спроб зрозуміти мотиви цього твору. Але найвірогіднішу зробив В. Щурат, який пояснював байку, як “рефлекс подій 1846 року в Галичині. Бо, хіба ніщо інше як “галицьку різню”, справлену польським революційним мазурам, міг мати Шевченко на думці”⁴⁴. Далі В. Щурат так тлумачить алегоричні образи твору: “Тільки полюбуватися можна влучністю порівняння: конспіраторів, що потайки заходять у село, з нальотом нічних птахів-сичів на мужицьку ниву; народу – з дрібним птаством; володаря – з орлом; підготованій ним контрреволюції – з заставленням мужицького сільця; епілогу “мазурської різні”, тобто видачі побитих революціонерів австрійським старостам – з видачею приборканих сичів на іграшку воронам”⁴⁵. Таке трактування алегоричних образів байки є сьогодні найвірогіднішим. Правда, тут навряд чи можна повністю погодитися з нечітким визначенням шляхетських повстанців як революціонерів і тлумаченням селянського повстання 1846 р. – лише як “контрреволюції”. Повстання таки мало яскраво виражений антифеодальний характер. Воно відіграло певну роль у скасуванні панщини, вплинуло на активізацію селянського руху не тільки в Австрійській монархії, а й в інших країнах.

До такого ж тлумачення байки схиляється і відомий шевченкознавець Ю. Івакін⁴⁶. Відзначивши, що глибокий суспільно-політичний зміст цієї байки сильно зашифрований і її алегорій не можна зрозуміти, не маючи до них історичного ключа, він, все ж, стверджує, що у вірші конкретно йдеться про події 1846 р. в

⁴² *Большаков Л.* Добро найкраще в світі... Пошуки. Роздуми. Підсумки. – Київ : Дніпро, 1981. – С. 112.

⁴³ *Там само.* – С. 120.

⁴⁴ *Щурат В.* Вибрані праці з історії літератури. – Київ, 1963. – С. 334.

⁴⁵ *Там само.* – С. 335.

⁴⁶ *Івакін Ю.* Коментар до “Кобзаря” Шевченка. Поезії 1847–1861 рр. – Київ : Наукова думка, 1968. – С. 118–119.

Західній Галичині: “Про “мазурську різню”, – пише він, – Шевченко міг чути ще 1846 р., коли перебував у прикордонних з Австрією місцевостях Волині. Та найвірогідніше, що безпосередній поштовх до створення байки дали йому розповіді про події в Західній Галичині польських засланців, передусім Т. Вернера, з яким поет зблизився на Аралі, де й написано цей твір... Т. Шевченко написав “Сичі”, можливо тому, що соціально-політична обстановка на Україні багато в чому нагадувала обстановку австрійської Галичини і урок подій 1846 року був дуже повчальним для українського національно-визвольного руху”⁴⁷.

До сказаного варто додати, що повстання охопило не лише Західну, а й частково Східну Галичину, на кордонах якої і побував поет восени 1846 р., а у “Сичах” відображено позицію Шевченка (заперечення революційности шляхти і повне оправдання дій селянства) під час суперечок поета з його польськими товаришами з приводу галицького повстання 1846 р. Іронія, що так яскраво виражена в байці, спрямована проти доктрини правого крила польського національно-визвольного руху, яке не вірило в історичну роль народних мас і намагалося усунути від боротьби селянство.

Отже, ознайомлення Т. Шевченка з повстанням у Галичині відбулося в кілька етапів. Перші відомості про нього він отримав весною-влітку 1846 р. ще до від'їзду у прикордонні з Галичиною губернії. Вони були не завжди вірогідними, далеко неповними, але не могли не зацікавити Шевченка, демократичний світогляд якого давав можливість укласти в струнку систему погляди на питання боротьби за соціальне і національне визволення й ролі в ньому народних мас. Зрештою, тоді цю тему він глибоко відобразив у його творах – згадаймо лише “Гайдамаки”, “Сон”, “Кавказ”.

Очевидно, не випадково маршрут чергового відрядження Шевченка восени 1846 р. проліг у прикордонні з Галичиною губернії. Тут він мав нагоду ближче познайомитися з повстанням, пізнати його суть і спрямованість, побачити його відгомін серед селянства Правобережної України. А інформація про повстання, яку він отримав на засланні від учасників польського національно-визвольного руху, з одного боку, і селян, з другого, розклали крапки над “і” в оцінці Шевченком подій у Галичині. В результаті й була написана байка “Сичі”, в якій поет дав чітку оцінку спробі шляхетського національно-визвольного зриву і селянському повстанню 1846 р. Вона кардинально відрізнялася від маси інсинуацій, вигадок і фальсифікацій, що появилися в той же час на сторінках багатьох видань різних країн Європи.

⁴⁷ Івакін Ю. Поезії Шевченка періоду заслання. – Київ : Наукова думка, 1984. – С. 76–78.